

PŘEDMLUVA K PŘÍRUČCE

O dějinách latinské středověké literatury neexistuje žádná moderní kniha, která by pokrývala všech deset století, tj. od 6. až po 15. století, tradičně řazených do období středověku. Příručka, kterou vám nabízíme, je (snad poněkud neobratným) pokusem zaplnit tuto mezeru. I proto považuji za užitečné vysvětlit, kde vznikl podnět k jejímu napsání a jaké přinesl výsledky.

Naše iniciativa se zrodila již roku 1986 v reakci na požadavek nakladatelství „Nuova Italia scientifica“ (později přejmenovaného na „Carocci Editore“). Ve své odpovědi jsem počítal s dílem o dvou svazcích: jeden se měl věnovat „Dějinám literatury“ a druhý „Nástrojům, žánrům a problémům“. Ke konečnému rozhodnutí jsme dospěli na přelomu jara a léta roku 1988 během setkání v kartuziánském klášteře v Galluzzu, sídle nadace Ezia Franceschiniho, založené teprve několik měsíců předtím. Setkání se společně se mnou účastnili Ferruccio Bertini, Enzo Cecchini, Giuseppe Cremascoli, Lucia Martinelliová, Enrico Menestò, Massimo Oldoni, Giovanni Orlandi, Giovanni Polara, Giuseppe Scalia a úlohy naší sekretářky se ujala Antonella Degl'Innocenti. Ze setkání vzešel propracovanější a komplexnější návrh: vytvořit příručku o středověké latinské kultuře ve třech svazcích: Dějiny literatury, Nástroje a Témata a žánry. Rozhodli jsme se, že první z nich má být naší naprostou prioritou.

Nebylo to šťastné rozhodnutí. Vydavatel a já jsme stále odkládali termíny dodání příspěvků (pro každé století měl být jeden), ale s malým úspěchem: prosinec 1989, červenec 1990, prosinec 1993. Na konci roku 1994 odevzdali svou část pouze čtyři naši spolupracovníci. Enrika Menestò pro 13. století mezitím nahradil Emore Paoli a Massimo Oldoniho pro 10. století já sám. V roce 1998, když už se vše zdálo být hotové, vzala obtížnost překladů z angličtiny, a především z němčiny odvahu i našemu vydavateli. A tak jsme dospěli k takřka jedinému řešení a založili nakladatelství Edizioni del Galluzzo.

Neobratnost příručky spočívá v jejích omezeních. Některá z nich jsou zcela zřejmá, a tudíž je lze snáze kritizovat. Patří mezi ně především dělení podle století. Století samo o sobě vskutku není časovým úsekem, který by byl schopen charakterizovat literaturu. Ale věřili jsme, že si můžeme dovolit naše dílo takto rozdělit, i z toho důvodu, že nikdo se necítil dostatečně způsobilý pojednat o celém období. Jedná se tedy o téměř výhradně praktické řešení.

Druhým očividným limitem je rozdílnost příspěvků, spočívající jak v jejich různém rozsahu, tak v odlišném literárněhistorickém přístupu. V prvním případě stačí porovnat počet stran věnovaných 6. a 7. století s počtem stran, vymezených stoletím devátému a dvanáctému. Ke druhé skutečnosti musím připomenout, že každý ze spolupracovníků měl naprostou volnost a mohl se řídit svým vlastním kritickým duchem a historiografickým výběrem. Z toho vyplynula i různá řešení: někdo své století pojal jako řadu krátkých promyšlených medailonů, jiní dali přednost kulturněhistorickému výkladu před literární analýzou textů a další se pokusili nalézt klíč k interpretaci celého století. Výsledkem je – zjevně – nevyvážená a poněkud roztržitěná obraz.

Další omezení budou víceméně jasná. Je třeba si uvědomit, že mí spolupracovníci měli za úkol vytvořit krátký průřez dějinami literatury o rozsahu 30 až 50 normostran, který by neobsahoval mnoho analýz konkrétních autorů; měli vybrat nanejvýš čtyři až pět nejvýznamnějších osobností a připomenout několik méně významných. Je nasnadě, že někteří z nás nedospěli ani k této hranici, zatímco jiní ji překročili.

Bylo nutné překonat i mnoho dalších a větších komplikací. Především: pro mnoho autorů a velmi mnohá období latinského středověku neexistuje takové odborné pojednání ani kritické zpracování, které by umožnilo vytvořit kvalitní syntézu. Dále je obtížné určit připravenost čtenářů. Publikace *Lo spazio letterario del Medioevo*, na níž jsem se před několika lety ve velké míře podílel, si za své publikum zvolila odborníky. Naopak tato naše příručka chce vedle širšího publika oslovit především studenty a doktorandy oboru středověká a humanistická latinská literatura (jak stojí v současných vyhláškách italského Ministerstva školství), ono univerzitní publikum, jehož kulturní povědomí, zejména o středověku a latinském středověku, je dnes velmi obtížné určit, a tedy téměř nemožné uspokojit. Proto se v naší příručce

vyskytují poznámky (ale není jich mnoho) o velmi známých autorech, jako Dante nebo Petrarca, jež snad bylo možné vynechat, a také poněkud obsáhlejší poznámky o autorech, kteří jsou studentům i širšímu publiku zcela neznámí, avšak mnoho medievistů je dobře zná a zasloužili by si hlubšího rozboru.

Když nyní, na konci naší společné práce pročítám těchto pět set stran, mám nicméně dojem, že příručka by si mohla najít své čtenáře a být užitečná nejen v univerzitních a odborných kruzích. A to proto, že je v ní možné snad nalézt souhrnné informace o všech deseti stoletích středověké a humanistické latinské literatury. Rovněž i proto, že i přes jisté nedostatky svými bystrými postřehy, dobře podloženými portréty autorů, často s cennými historiografickými interpretacemi, nabízí a předává představu o významu této literatury a jejím vývoji, což také bylo hlavním cílem této příručky, záměrem, který svedl dohromady skupinu vědců a přátel k jejímu vytvoření.

Claudio Leonardi
Florence, Vánoce 2001

HRANICE STŘEDOVĚKU

Dnes je třeba zaznamenat rozpor mezi významem, který má středověk v představách našeho vědomí, a studijními disciplínami, jež se středověkem zabývají. Musíme totiž připustit, že během posledních třiceti let se středověk stále více stával součástí našeho způsobu, jak se odvolávat na minulost i budoucnost, a součástí našeho chápání sebe samých. Prostor, který středověk zaujímá ve školních osnovách jak středních, tak vysokých škol, je však velmi omezený a ještě omezenější je, zdá se, v nových ustanoveních reformy italských vyšších škol.

Po událostech let 1968 a 1977 je dosti zřejmé, že dědictví moderního světa – světa, který se zrodil z důvěry v přírodu a v primární úlohu rozumu při chápání a vedení člověka jeho životem a dějinami –, ono dědictví, které má svůj počátek u Lorenza Vally a Niccolò Machiavelliho, se téměř vyčerpalo. Svět, který se uzavřel druhým tisíciletím po Kristu, svět, který nakonec našel své vyjádření v ideologiích, v boji mezi demokracií a nacistickým či marxistickým absolutismem a v konfliktu mezi komunismem a kapitalismem, skončil rokem 1989. Počátek třetího tisíciletí s sebou přinesl odlišné směřování a jiný typ napětí: žijeme v době technologií a globální komunikace, která má tendenci globalizovat všechny vztahy, a tedy je také měnit. V těchto podmínkách se s větší intenzitou projevil poslední ze středověkých konfliktů, pokračujících do moderní doby, snad ten nejtěžší, který nejpomaleji uhasíná a v němž stojí na jedné straně křesťanství a západo-východní svět, na straně druhé islám. Tento konflikt je dalším prvkem, který do naší imaginace a našeho vědomí znovu uvádí středověk.

Sekularizace západního křesťanství, podepřená teologií Druhého vatikánského koncilu, ostatně dospěla k tomu, že z věřících, laiků i ateistů, které – zdá se – spojuje duchovní touha pochopit sebe sama a svou identitu, jež nenachází prostor pro své uplatnění, činí bratry v obavách z neisté budoucnosti. Proto se středověk stává obdobím, ke kterému se odkazujeme, ne proto, že by byl možný návrat

ke středověku, ale protože středověk představuje historickou dobu, kdy byla vytvořena identita, kterou moderní svět popřel a zničil, jež se však nyní znovu objevuje ve své nádheře. Je to doba, ve které byl možný dialog, a tedy také konflikt mezi vírou a rozumem, církví a císařstvím a mezi kulturou založenou na Bohu a kulturou založenou na člověku. Je to životní prostor, ve kterém mohla na historické úrovni existovat mystika společně s filozofií. Je to svět, který je dnes ztracený a jehož se můžeme opět zmocnit pouze rozumovým přivlastněním.

Jestliže však moderní svět vykázal středověk na zhruba pět století na okraj svého zájmu, protože ho jednoduše považoval za barbarské období, hledá dnes naše senzibilita texty a památky, které by nám řekly něco o oné době, kdy vedle nejisté přítomnosti stála jistá budoucnost, kdy bylo s touto jistou budoucností možno imaginárně cestovat všemi směry a kdy posvátno mělo jasně za úkol ulehčovat lidskou bídu a uvolňovat dokonalost svatosti. V první polovině 20. století zformoval Étienne Gilson myšlenku, díky které bylo možné, v moderní době po pokusech romantismu snad poprvé, chápat středověk pozitivně. A ve druhé polovině století Umberto Eco intuitivně vycítil, že pouze prostředí středověku může být vhodné k tomu, aby do něj byla zasazena soudobá událost, která by vyjadřovala napětí, obavy a touhy dneška. Středověku se tak dostalo univerzálního ohlasu.

Ale jakému středověku? Naším úkolem teď není definovat středověk, i když původ jeho jména můžeme jednoduše odmítnout. Nejedná se o období uprostřed mezi dvěma uznávanými civilizacemi, klasickou a moderní, a proto o období barbarské. Je to doba jako každá jiná; doba, která si pozvolna vytvořila svou identitu. Jakou identitu? Uvedeme několik faktů a pokusíme se tak určit geograficko-historické hranice této doby.

Tradičními hranicemi středověku jsou konec starověku (tedy negativní skutečnost), kladený do roku 476, kdy Odoaker svrhl císaře západořímské říše Romula Augustula a jeho císařské insignie poslal na Východ, a objevení Ameriky, které Západu otevřelo „nový svět“

(jak se tehdy myslelo) bez islámu: je to tedy událost otevření a osvobození, ale také odmítnutí. Tato periodizace je a byla mnohokrát kritizována a jistě nemůže skutečně charakterizovat nějaké období.

V současné době se objevuje tendence přijmout pozdní antiku jako „nárazníkovou“ dobu mezi starověkem a středověkem. Tato idea se mi zdá zbytečná. Obecně se badatelé, s výjimkou milovníků klasické antiky a jejich následovníků, snaží prodlužovat období starověku, především tehdy, vezmeme-li v úvahu křesťanské dědictví. Je snadné nalézt kontinuitu. Tak se někteří snažili prodloužit období patristiky, které se snad může krýt s pozdní antikou, až k Bedovi Venerabilis (8. století) nebo rovnou k Bernardovi z Clairvaux (12. století). Zdá se však, že těmto prodlužováním schází kritický přístup.

Kdybychom chtěli hledat smysluplný předěl, mohli bychom rok 476 posunout více dozadu nebo trochu dopředu. K velké změně dochází ve 4. století, kdy Konstantin a Theodosius politicky zakládají římskou říši, která přijímá insignie křesťanství, a nastupuje velké myšlení teologů – na východě Kapadočanů, na západě sv. Ambrože a sv. Augustina. Je to století, ve kterém se mezi křesťany začíná rozvíjet mnišství jako forma dokonalého života; střet Theodosia a Ambrože předznamenává to, co bude v následujících staletích konfliktem mezi císařstvím a papežstvím. Výchozí kulturou je kultura platónská, na základě které Augustin formuje své syntézy, stejně jako o několik století později Tomáš Akvinský vybuduje ty své na aristotelismu.

Jinými slovy, tehdy vzniká kultura, ve které se tradice řeckého myšlení stýká s křesťanským způsobem uvažování, založeným na Bibli. Proto je od 4. století teologii možno považovat za racionální celek, který není oddělený od mystiky a od zkušenosti s Bohem. Velkým křesťanským tématem, jehož interpretem se na konci 4. století stane sv. Augustin, je zbožštění člověka. Na východě ho Pseudo-Dionýsios Areopagita vyjádří v pojmech božské tmy a božské lásky a na západě ho Augustin objasní pomocí pojetí touhy po Bohu jako vyjádření podstaty člověka a pomocí božské kontemplanace. Toto téma bude teology zajímat až do období velké scholastiky, až po Tomáše Akvinského a Bonaventuru z Bagnoregia.

S tímto tématem bude přímo či nepřímo souviset nejen středověká kultura, ale také samotný společenský život ve středověku: proto se nyní zdá, že období mezi 4. a 13. stoletím tvoří významnou historickou

jednotu. Čtvrté století bylo také mnoha teology Druhého vatikánského koncilu zvoleno jako počátek období, jehož konec chtěli vidět v konci samotného koncilu a ve kterém se podle jejich mínění církev nacházela v nesprávném vztahu ke světské moci. Aspektem, který je zřejmě schopnější charakterizovat nějaké období, je však naopak způsob pojmání Boha a člověka a jejich vzájemného vztahu, který má velmi relevantní historický dopad.

Nezdá se mi, že by bylo možné jít v perspektivě, kterou zahájilo 4. století, dále než do počátku 14. století. Z těchto úvah vylučujeme novou skutečnost, kterou představuje přítomnost Germánů na západě, jež ve 4. století ještě nebyla natolik výrazná, aby vyvolala obecnou politickou změnu. K tomu podle mého názoru dochází spíše než na konci 5. století až ve století šestém, kdy se římsko-křesťanská kultura stojící tváří v tvář převaze Germánů musí stáhnout. Jako by zavraždění Boethia a Cassiodorův útěk do Kalábrie byly naplněním prorockých slov, která pronesl Salvianus z Marseille o století dříve. Zdá se však, že vláda Germánů, která s sebou přináší také ústní kulturu (jistě odlišnou od literární kultury římsko-křesťanské), nerozbíjí ono ústřední téma augustinovského prvorozentství, s nímž se západ jaksí identifikoval. Vypadá to spíše, že značí jednu jeho etapu. Stejně jako později bude zásadní ona etapa, představovaná 11. stoletím a konfliktem mezi císařem a papežem, jejímž hlavním výdobytkem bude rozlišování mezi politikou a náboženstvím. To představuje velký výdobytek Západu před křesťanským Východem a islámem.

Čtrnácté století je dle mého názoru stoletím zlomu. Dante a Boccaccio ještě náležejí do středověké perspektivy, Petrarca snad již ne, anebo ne úplně, církev je rozdělená a císařství se nachází ve velkých potížích. Lidem se již nezdá, že by důležitost a význam přírody, kterou znovuobjevení Aristotela uvedlo do středu myšlení, byly v pochopitelném vztahu k nadpřirozenu, rozum už není schopen setkat se s vírou, a to již v myšlení Jana Dunse Scota či Viléma Ockhama.

Žijeme v době, kdy všechno může být zpochybněno, protože kulturní dědictví minulosti se již nezdá úplně přiměřené k pochopení přítomnosti. Nechť jsou tyto stránky čteny ne jako návrh nové periodizace

středověku, ale jako výraz badatelské svobody a jako pokus pochopit sebe sama tváří v tvář skutečnosti, která se nám zdá zvláštní: znovuobjevení středověku v obecné imaginaci. Tato svoboda se v našich očích stala nutnou v okamžiku, kdy jsme měli nabídnout dějiny latinské středověké literatury studentům a vzdělaným osobám.

Claudio Leonardi